

ISSN: 2181-9416



ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ



CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

2 СОН, 3 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 2, ВЫПУСК 3

LAWYER HERALD

VOLUME 2, ISSUE 3



TOSHKENT-2023

МУНДАРИЖА

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. АХМЕДШАЕВА Мавлюда Ахатовна
ЎЗБЕКИСТОН ҲУҚУҚ ТИЗИМИДА ҚОНУН ВА КОДЕКСНИНГ ЎЗАРО НИСБАТИ.....8
2. ХУЖАНАЗАРОВ Азизжон Анварович
ТЎҒРИДАН-ТЎҒРИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ҚОНУНЛАР:
ТАҲЛИЛ ВА ТАКЛИФ 14

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ, МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ, МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

3. АБДУЛЛАЕВА Мафтуна Мурот қизи
ЎЗБЕКИСТОНДА КОНСТИТУЦИЯВИЙ ШИКОЯТНИ
АМАЛГА ОШИРИШНИНГ МУАММОЛАРИ 19
4. НАРИМАНОВ Бекзод Абдувалиевич
ЎЗБЕКИСТОНДА НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИНИ ҚЎЛЛАБ-
ҚУВВАТЛАШНИНГ АЙРИМ ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ: ЎЗБЕКИСТОН НОДАВЛАТ
НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИ МИЛЛИЙ АССОЦИАЦИЯСИ МИСОЛИДА.....24
5. РАХМОНОВ Зафаржон Зайниддинович
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТ ФУҚАРОЛИК ХИЗМАТИ СОҲАСИДА
ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИНГ ЎРНИ..... 32

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

6. БАБАКУЛОВ Зафар Курбанназарович
ТОВАР БЕЛГИСИНИНГ ТРАНСЧЕГАРАВИЙ САВДО МУОМАЛАСИДАГИ
ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ МАСАЛАЛАРИ 41
7. ПЎЛАТОВ Алишер Рамазанович
КРИПТОВАЛЮТАНИ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА УНИ МУОМАЛАСИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ
БЎЙИЧА АСОСИЙ ЁНДАШУВЛАР 49
8. НАСУЛЛАЕВ Мубин Нутфуллаевич
ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ
АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ57

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ. ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

9. УРОЗБАЕВ Сардорбек
ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА ХИЗМАТ ЎТАШНИНГ
НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ..... 65

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

10. НОРМАНОВА Клара Эшназаровна
ЭКСЦЕСС ИШТИРОКЧИЛИКНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ 72

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

11. БАБАБЕКОВ Нодир Джурабаевич ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВ ЖАРАЁНИДА МАХСУС БИЛИМЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ	80
12. УМАРХОНОВ Азизхон Шарипхонович ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ ИШТИРОКЧИЛАРИНИНГ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЧОРАЛАРИНИНГ ТАСНИФЛАНИШИ	87

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

13. ГАФУРОВА Нозимахон Эльдаровна, ТОШМАТОВА Висолахон РОЛЬ БИОЭТИЧЕСКОЙ НАУКИ В ЗАЩИТЕ ПРАВ ПАЦИЕНТОВ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID-19	96
14. ХАМДАМОВА Фируза Уразалиевна ГОСУДАРСТВО КАК СУБЪЕКТ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	104
15. РАХМОНОВА Сабрина НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ДИСКРИМИНАЦИИ ПО ПРИЗНАКУ ПОЛА КАК ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАВНЫЕ ПРАВА И ВОЗМОЖНОСТИ ПРИ РЕГУЛИРОВАНИИ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ	110

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

16. ШАКУРОВ Рафик Равильевич ПЕДАГОГИКА ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАЪМИНЛАНИШИ.....	115
--	-----

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

НОРМАНОВА Клара Эшназаровна
Мирзо-Улуғбек тумани Ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармаси ҳузуридаги Тергов бўлими катта терговчиси, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси мустақил изланувчиси

ЭКСЦЕСС ИШТИРОКЧИЛИКНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): НОРМАНОВА К.Э. Экссесс иштирокчилиқни квалификация қилиш // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 2 (2023), Б. 72-79.

 2 (2023) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2023-2-10>

АННОТАЦИЯ

Мақолада экссесс бажарувчининг тушунчаси, белгилари ва жиноят-ҳуқуқий аҳамияти таҳлил қилинган. Экссесс иштирокчилик ҳолатида жиноят иштирокчиларининг жинойий жавобгарлигини ҳуқуқий, назарий ва амалий жиҳатлари ҳамда экссесс иштирокчиликнинг турлари ўрганилган. Экссесс иштирокчилик ҳолатида жиноятларни квалификация қилишнинг долзарб муаммолари таҳлили берилган. Ҳуқуқни қўллаш амалиёти таҳлиллари асосида экссесс иштирокчилик ҳолатида қилмишни квалификация қилишнинг турли хил вазиятлари кўриб чиқилган.

Таянч сўзлар: жиноятда иштирокчилик, экссесс бажарувчи, жиноят иштирокчиларининг турлари, бажарувчи, ташкилотчи, далолатчи, ёрдамчи, оддий иштирокчилик, мураккаб иштирокчилик, уюшган гуруҳ, жинойий уюшма.

НОРМАНОВА Клара Эшназаровна

Старший следователь Следственного отдела при Управление координации деятельности органов внутренних дел Мирзо-Улугбекского района, самостоятельный соискатель Академии МВД Республики Узбекистан

КВАЛИФИКАЦИИ ЭКСЦЕСС СОУЧАСТИИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены понятие, признаки и уголовно-правовое значение эксцесса исполнителя. Исследованы законодательные, теоретические и прикладные аспекты уголовной ответственности соучастников при эксцессе исполнителя. Отмечены особенности соответствующих видов эксцесса исполнителя. Дано анализ актуальных проблем квалификации преступлений в случае эксцесса исполнителя. Приведены примеры правоприменительной практики, характеризующие различные варианты

квалификации деяний соучастников.

Ключевые слова: соучастие в преступлении, эксцесс исполнитель, виды соучастников преступления, исполнитель, организатор, подстрекатели, пособники, простое соучастие, сложное соучастие, организованная группа, преступное сообщество.

NORMANOVA Klara

Senior Investigator of the Investigation Department Department for the
Coordination of the Activities of the Internal Affairs
Bodies Mirzo-Ulugbek region, independent applicant of the Academy
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

QUALIFICATION EXCESSIVE ACT OF AS COMPLICITY

ANNOTATION

The article deals with the concept, features and criminal-legal significance of an excessive act of a perpetrator. Legislative, theoretical and applied aspects of criminal liability of accomplices in the case of an excessive act of a perpetrator are investigated. Features of the types of an excessive act of a perpetrator are noted. The analysis of actual problems of crimes qualification in case of an excessive act of a perpetrator is given. Examples of law enforcement practice characterizing different variants of qualification of acts of partners in crime are given.

Keywords: participation in a crime, excessive act of a perpetrator, types of accomplices of a crime, an actor, organizer, instigators, accomplices, simple complicity, complex complicity, organized group, criminal community.

Жиноятда иштирокчиликка оид муаммолар аксарият ҳолларда жиноят содир этиш жараёнида, жиноят иштирокчиларидан бири (ёки ундан кўп)нинг бошқа иштирокчилар жиноий нияти билан қамраб олинмаган ёки улар ўйлагандан кўра, бошқа жиноий оқибат келтириб чиқарганда юз беради. Жиноят ҳуқуқи мазкур ҳолатни эксцесс бажарувчилик, деб атайди. Чунончи, иштирокчиликка оид жиноят иши материаллари ўрганилганда, бундай тоифадаги ишлар иштирокчиликда содир этилган жиноятларнинг қарийб 10 фоизга яқин ҳолатларда кузатилган. Яъни, уларнинг 60 фоизида эксцесслик ҳолати бошқа иштирокчиларнинг жиноий ниятидан кўра оғирроқ жиноятларга ва 24 фоиз ҳолатда уларнинг жиноий ниятидан кўра энгилроқ жиноятларга нисбатан содир этилган [18, Б.138]. Суд амалиётининг таҳлили шундан далолат берадики, эксцесс иштирокчилик ҳолатига ҳуқуқий баҳо беришдаги қийинчиликлар, кўпинча уюшган гуруҳ аъзоларининг қилмишига ҳуқуқий баҳо беришда кузатилади. Ҳолбуки, бундай қийинчиликлар бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган оғир ёки энгилроқ жавобгарликни назарда тутувчи жиноят содир этилганда; бажарувчининг иштирокчилар билан келишилган, бироқ уларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган бошқа жиноят содир этилганда; бажарувчи томонидан бошқа иштирокчилар жиноий нияти билан қамраб олинган жиноятлардан ташқари яна бошқа жиноят содир этилганда; бажарувчи томонидан бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинган жиноят ўрнига, қасддан бошқа жиноят содир этилган ҳамда бажарувчи томонидан иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган, бироқ эҳтиётсизлик оқибатида бошқа жиноий оқибат келиб чиққан ҳолатларга ҳуқуқий баҳо беришда кузатилади. Ваҳоланки, кўрсатилган ҳолатлар ҳуқуқни қўлловчи амалиёт ходимлари томонидан Республикамиз барча ҳудудларида бир хил тарзда ҳуқуқий жиҳатдан баҳоланмаган. Қолаверса суд амалиёти кўпинча мазкур вазиятда ташкилотчи, далолатчи ёки ёрдамчиларнинг жавобгарлигини Жиноят кодексининг 30-моддаси биринчи қисмида кўрсатилган қоидага асосланиб, бажарувчи томонидан содир этилган жиноят билан боғлаган ҳолда ҳал қилган. Бироқ, ҳанузгача ҳуқуқий ҳужжатларда эксцесс

иштирокчиликка оид жиноятларга баҳо беришга доир қоидалар ишлаб чиқилмаган.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, Жиноят кодексининг 30-моддаси тўртинчи қисмида эксцесс иштирокчиликка оид қоида назарда тутилган бўлиб, унга кўра бошқа иштирокчиларнинг жинойий нияти билан қамраб олинмаган қилмиш учун уни содир этган шахс жавобгар бўлади. Аммо, мазкур таъриф жиноятда иштирокчилик институтининг «жиноятда иштирок этганлик учун жавобгарлик доираси» деб номланувчи умумий норма таркибида берилганлиги, унинг мазмунини тўлиқ амалиётга жорий қилишда айтиш жоизки, ўзининг етарли таъсир кучига эга бўлмаяпти. Жумладан, ўтказилган тадқиқот натижалари буни тасдиқлайди. Масалан, мутахассислардан, «*Сиз эксцесс иштирокчи, деганда нимани тушунасиз?*» деб сўралганда, уларнинг 72 фоизи мазкур иборани иштирокчилик тушунчаси билан айнан боғлаган ҳолда тушунганлиги маълум бўлган. Ундан ташқари «*Эксцесс иштирокчилик билан боғлиқ қоидалар амалдаги жиноят қонунчилиги нормасида тартибга солинганми?*», деб сўралганда, сўровда қатнашганларнинг 35 фоизи «йўқ», 14 фоизи эса «жавоб беришга қийналаман», – дея фикр билдирганлар. Бундан кўриниб турибдики, эксцесс иштирокчиликнинг амалдаги жиноят қонунида умумий норма таркибида тартибга солинганлиги, уни тушуниш ва амалда қўллаш борасида ўзининг ижобий самарасини бермаяпти, деган хулосага келиш мумкин.

Бундан ташқари, эксцесс иштирокчилик билан боғлиқ ҳолатлар юридикадабиётларда турлича ҳал этилган. Чунончи, у билан боғлиқ аксарият муаммолар ҳанузгача баҳс-мунозаралигича сақланмоқда. Хусусан, бундай муаммолардан бири бу – эксцесслик ҳолати иштирокчиларнинг қайси тури ёки шаклига нисбатан бўлиши мумкинлигидадир. Юридик адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, бир гуруҳ муаллифлар иштирокчиликдаги «эксцесс» ибораси фақат бажарувчига нисбатан қўлланилиши керак десалар [1, Б.5–7; 8, Б.9; 9, Б.98; 21, Б.112], бошқалар иштирокчиликнинг «эксцесс ҳолати» нафақат бажарувчи қилмишида, балки иштирокчиликнинг барча турларида кузатилади [11, Б.32; 13, Б.98; 22, Б.18], деб таъкидлашади.

Биринчи гуруҳ тарафдорлари иштирокчиликнинг ҳар қандай кўриниши ўзида эксцесс вазиятни ифода этиши мумкин, бироқ бу ҳолат, деярли суд амалиётида жиноят иштирокчиларининг бажарувчидан бошқа турида учрамайди, – деб қайд қилишади. Мазкур ҳолат асосан бошқа иштирокчиларнинг эксцесс вазиятини аниқлашдаги мураккабликдан келиб чиқади ва ташкилотчи, далолатчи ёки ёрдамчилар жиноят таркибининг объектив томонини бажармайдилар, бироқ уларнинг жавобгарлиги ҳар доим бажарувчининг хулқ-атвори билан боғлиқ бўлади, – деб изоҳлашади.

Бизнингча, эксцесс иштирокчиликни фақат бажарувчига нисбатан қўллаш лозимлигини тавсия этаётган муаллифлар иштирокчиликнинг юридик моҳияти ҳамда иштирокчилар томонидан содир этилган жиноятларнинг ўзига хос бўлган барча хусусиятларини инобатга олишмаган. Улар эксцесс иштирокчилик масаласига бир томонлама ёндашиб, ҳар бир инсоннинг муайян фаолиятни амалга ошириш учун интеллектуал ва иродавий муносабати ўзига хос бўлиб, содир этаётган хатти-ҳаракати (ҳаракатсизлиги)нинг йўналиши ҳамда амалга ошириш усуллари ўзининг субъектив имкониятидан келиб чиққан ҳолда танлайди. Шу боис инсон тўқнаш келган муайян вазият ёки шароит унинг хатти-ҳаракатига бўлган субъектив муносабатини ўзгартиришга олиб келиши мумкин. Бу нафақат бажарувчининг хулқ-атворида, балки ташкилотчи, далолатчи ёки ёрдамчининг хулқ-атворида ҳам кузатилади. Мисол учун, жиноят содир этишда ёрдам бераётган шахс, жиноятни ўқотар қурол ёрдамида содир этишни тавсия қилиб, уни бажарувчига берса, бироқ бажарувчи томонидан рад этилса, ўқотар қуролни эгаллаганлик учун ёрдамчи жавобгар бўлади.

Шу билан бирга юридикадабиётларда эксцесс иштирокчиликка (бажарувчи) берилган тушунча ҳам турлича ифодаланган бўлиб, уларда асосан эксцесс иштирокчиликнинг фақат бажарувчи [8, Б.9; 14, Б.12; 15, Б.22; 21, Б.18; 22, Б.115] ёки унинг барча турлари [3, Б.184; 6, Б.118; 13, Б.110; 20, Б.294] ва шакллари [10, Б.329; 19, Б.95] билан боғлаш лозимлиги ҳақидаги масалаларга урғу берилган. Яъни, Н.В.Толстопятованинг ёзишича,

«эксцесс бажарувчи деганда, бажарувчи томонидан бошқа иштирокчиларнинг жиноий ниятидан четга чиқадиган ва мустақил жиноят таркибини ташкил этадиган ёки қилмишга сифат жиҳатидан ўзга хусусият берадиган ижтимоий хавfli қилмишни содир этиши тушунилади» [22, Б.115]. Яъни, бироз бошқа фикр билдирган А.А.Отажоновнинг ёзишича, «Жиноят иштирокчилари ёки бирга бажарувчилари томонидан бошқа иштирокчилар жиноий нияти билан қамраб олинмаган жиноят ёки жиноий қилмишларнинг содир этилиши эксцесс иштирокчилик деб топилади» [16, Б.62] Ушбу тавсифларда, эксцесслик ҳолати иштирокчиликнинг турли вазиятларига нисбатан ифодаланган бўлса-да, бироқ «бошқа иштирокчилар жиноий нияти билан қамраб олинмаган жиноятни содир этиш» ибораси берилган таърифларда зарурий белги сифатида баҳоланган. Аммо, ушбу таърифларда эксцесслик ҳолати иштирокчиликнинг қайси белгисига (объектив ёки субъектив) нисбатан татбиқ этилиши лозимлигига ойдинлик киритилмаган. Бизнингча, эксцесс иштирокчиликни тавсифлашда асосий урғу унинг субъектив белгиси, турлари ва шакллари қаратилиши керак.

Шу боис ҳам масалага ушбу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, эксцесс иштирокчиликнинг ҳуқуқий баҳоси кўп жиҳатдан унинг субъектив белгиларига боғлиқ бўлади. Зеро, эксцесс иштирокчиликнинг субъектив белгиларини тўғри аниқлаш, таҳлил этилаётган масаланинг ижобий ҳал этилишига хизмат қилади. Чунки, ташқаридан қараганда, бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилаётган жиноятларнинг барчаси ушбу гуруҳ томонидан содир этилгандек кўринади. Бироқ, иштирокчиларнинг жиноят содир этишга бўлган руҳий муносабатини инобатга олсак, содир этилган жиноятлар учун барча иштирокчилар жавобгарликка тортилмасликлари тўғрисида фикр юритиш мумкин. Сабаби қилмишни иштирокчилик, деб баҳолаш учун содир этилган ижтимоий хавfli қилмиш жиноят иштирокчилари ҳар бирининг умумий жиноий нияти билан қамраб олинган бўлиши керак. Ҳолбуки, жиноят таркибининг объектив томонини амалга ошираётган шахснинг иштирокчилар билан келишмаган ҳолда бошқа жиноятни ҳам содир этиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Умуман олганда, бизнингча, ушбу вазиятда: *«Бажарувчининг бошқалар билан келишилмаган жиноятни содир этишга бўлган руҳий муносабати қандай бўлиши керак?»*, *«У қандай вазиятда умумий жиноий ният чегарасидан четга чиққан ҳисобланади?»*, *«Бошқа иштирокчиларнинг бажарувчи томонидан содир этилган жиноятга муносабати қандай бўлиши керак?»*, деган саволлар ўз ечимини кутмоқда.

Ушбу саволларга жавоб топиш учун аввало «иштирокчиликда сабабий боғланиш», деганда нимани тушуниш кераклиги ҳамда жиноят иштирокчиларининг ва эксцесс иштирокчининг жиноят содир этишга бўлган субъектив муносабатини яхши билиши керак. Айтиш жоизки, иштирокчиликда сабабий боғланишни аниқлашнинг мураккаблиги, унда жиноий оқибат бажарувчи томонидан етказилиши ҳамда бошқа иштирокчиларнинг ҳаракати эса бажарувчининг жиноят содир этишига шароит яратиб бериши билан чекланишида изоҳланади [10, Б.52]. А.В.Шеслернинг таъкидлашича, ҳар бир иштирокчининг қилмиши ўртасидаги сабабий боғлиқлик ва жиноий оқибатнинг умумийлиги турли хусусиятга эга бўлиши мумкин. Мазкур ҳолат фақат жиноятни бирга бажарганда ва уларнинг барчасида жиноий оқибат келиб чиқишига аниқ имконият яратилганда тўғридан-тўғри хусусиятга эга бўлиши мумкин. Иштирокчиликда вазифаларни юридик жиҳатдан тақсимлаш билан боғлиқ тўғридан-тўғри хусусиятдаги сабабий боғлиқлик, фақат бажарувчилар ўртасидаги ҳаракатлар ва жиноий натижада кузатилади. Бажарувчини бошқа иштирокчиларнинг қилмиши ҳамда жиноий оқибати ўртасидаги сабабий боғлиқлиги билвосита хусусиятга эга бўлади. Демак, уларнинг ҳаракати жиноий натижа келтириб чиқаришда бажарувчининг фаолияти орқали амалга оширилади [23, Б.10].

Маълумки, қоидага кўра эксцесс иштирокчиликнинг ҳуқуқий тавсифи ҳам унинг объектив (сабабий боғланишнинг йўқлиги) ва субъектив белгилари (айб мавжуд эмаслиги) мавжудлигини назарда тутди [17, Б.12]. Шунинг учун икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан биргаликда содир этилган жиноят учун жавобгарликни

белгилаш, уларнинг ҳамкорликдаги қилмиши ва натижасидан келиб чиққан жиноий оқибат ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш лозим бўлади. Айни пайтда сабабий боғланиш иштирокчилик учун жавобгарликни белгилаш доирасини аниқлашнинг ўзига хос чегарасини ифодалайди.

Олиб борилган тадқиқотлардан маълум бўладики, эксцесс иштирокчиликда содир этилаётган жиноятларнинг субъектив томони қасд ёки эҳтиётсизликда ифодаланиши мумкин. Бироқ, эксцесс иштирокчилик фақат иштирокчиларнинг умумий жиноий оқибатга нисбатан аниқ қасди мавжуд бўлганда юз беради. Бошқа иштирокчиларнинг жиноят содир этишга бўлган руҳий муносабати ноаниқ ёки муқобил қасдда ифодаланса, бажарувчининг қилмишини эксцесс ҳолат деб, топиб бўлмайди. Демак, эксцесс бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг умумий жиноий ниятидан онгли равишда англаган ҳолда, четга чиқиши ёки эҳтиётсизлик оқибатида ўзгариши мумкин. Бироқ, бошқа иштирокчиларнинг жиноят содир этишга йўналтирилган ва келишилган жиноий нияти аниқ хусусиятга эга бўлмоғи даркор. Чунки, аниқ қасд олдиндан кўзда тутилган битта аниқ жиноий оқибатнинг юз беришини исташ билан ажралиб туради. Мазкур турдаги қасднинг мазмуни унинг фақат тўғри қасдга хослигини таъкидлашга асос бўлади.

Муқобил қасд олдиндан кўзда тутилган бир ёки бир нечта натижаларнинг юз бериши билан ифодаланади. Ноаниқ қасд эса умуман ижтимоий хавfli оқибатларнинг келиб чиқишини олдиндан билмаслик билан ажралиб туради. Яъни, жиноят содир этаётган шахснинг онги ва иродавий хатти-ҳаракатида ушбу оқибатларнинг келиб чиқиши ноаниқ шаклда бўлиши билан ифодаланади. Ушбу шаклдаги қасд мазмунидан келиб чиқиб, унинг фақат эгри қасдда намоён бўлишини эътироф этиш лозим.

Шунингдек, бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган жиноятнинг оғирлаштирувчи ва алоҳида оғирлаштирувчи белгисига оид жиноятни содир этса, масалан, жиноят иштирокчилари одам ўлдиришга тайёргарлик кўрсаю, бажарувчи уни ўта шафқатсизлик билан ўлдирса, *бундай ҳолда жиноят иштирокчиларининг жавобгарлиги қандай бўлади, деган ўринли савол туғилади?* Масалан, далолатчи у жиноятга ундаётган шахснинг қачон, қаерда, қандай усулда жиноят содир этиши мумкинлигини ҳар доим ҳам билмайди. Шундай экан, бажарувчининг жиноят содир этишда қўллайдиган усулини бошқа иштирокчилар билмаслиги, уларни биргаликда содир этилаётган жиноят учун жавобгарликдан озод қилмайди. Демак, бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг жиноий ниятини амалга ошириш учун қўллаган усули ҳамда жиноят қонуни нормасида жиноятни оғирлаштирувчи белгиси сифатида кўрсатилган бўлса, у бошқа иштирокчиларнинг жавобгарлигига таъсир кўрсатмаслиги лозим. Шунинг учун, агар жиноят квалификациясини ўзгартиришга олиб келмаган ҳамда бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган усулда жиноят содир этилган бўлса, бундай ҳолат эксцесс иштирокчиликини келтириб чиқармайди. Шу боис ҳам эксцесс иштирокчилик учун, албатта жиноятнинг юридик квалификацияси ўзгариши зарурдир.

Зикр этилган ҳолатлар эксцесс иштирокчиликда содир этилган жиноятларни квалификация қилиш билан боғлиқ бўлган бир қанча вазиятларни келтириб чиқаради. Шу боис, юридик адабиётларда эксцесс иштирокчиликининг (бажарувчи) миқдор ва сифат кўрсаткичли турлари фарқланган [7, Б.106; 8, Б.10; 14, Б.17; 15, Б.22; 20, Б.294]. Айни пайтда миқдор кўрсаткичли эксцессда бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган жиноятни содир қилади, лекин унинг оқибати бошқа иштирокчилар ўйлагандан кўра, оғирроқ ёки енгилроқ бўлади. Сифат кўрсаткичли эксцессда бажарувчининг ҳаракатлари бошқа иштирокчиларнинг жиноий ниятидан фарқ қилади [17, Б.10]. Яъни, бажарувчи бошқа иштирокчилар томонидан содир этилиши учун шарт-шароит яратилган жиноятга ўхшамаган бошқа жиноят содир этади [2, Б.123-124].

Умуман олганда, эксцесс иштирокчилик бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган, балки мустақил жиноят содир этилишини кўзда тутаяди. Шунинг учун эксцесс иштирокчи томонидан бошқа иштирокчиларнинг жиноий

ниятига кирмаган ҳолда содир этилган жиноятлар учун бошқа иштирокчилар жавобгар бўлмайдилар. Аммо, А.А.Отажонов бунга қарши «миқдор кўрсаткичли эксцессда эксцесс иштирокчининг қилмиши бошқа иштирокчиларнинг қилмиши билан сабабий боғлиқ ва айбли алоқадорликда бўлади» [17, Б.10], деб фикр билдиради.

Бизнингча, муаллифнинг бундай фикрга келишига эксцесс иштирокчи томонидан ўхшаш жиноят содир этилиши (масалан, талончилик ўрнига босқинчилик содир этилиши) билан боғлиқ ҳолатлар сабаб бўлган. Бинобарин, миқдор кўрсаткичли эксцессда иштирокчиларнинг хулқ-атвори бажарувчи ҳаракатларининг фақат ташқи жиҳати билан сабабий боғлиқ бўлади. Бироқ, иштирокчиликнинг эксцесс деб баҳоланувчи ҳаракатларининг муайян қисми ушбу объектив алоқадорликка боғлиқ бўлмайди. Демак, эксцесс иштирокчиликка алоқаси бўлмаган бошқа шахслар фақат ўзларининг хулқ-атвори имкониятларига кўра, жиний оқибат келиб чиқишини олдиндан тахмин қилган ва ушбу оқибатлар уларнинг жиний нияти билан қамраб олинганда умумий жавобгарликка сабаб бўлади. Яъни, эксцесс иштирокчиликка «*жиноятнинг бошқа иштирокчилари жиний нияти билан қамраб олинмаган жиноятни содир этиш эксцесс иштирокчилик дейилади*», деб таъриф бериш мумкин.

Биз кўриб чиқаётган муаммо нуқтаи назаридан яна бир жиҳатга эътибор қаратишимиз муҳимдир. Агар бажарувчи билан келишилмаган қилмиш натижасида келиб чиқадиган жиний оқибат хусусиятини бошқа иштирокчилар олдиндан кўра олмасалар, уни хоҳламасалар, унга йўл қўймасликка ҳаракат қилсалар, бундай жиний оқибат учун уни содир этган шахс жавобгар ҳисобланади. Шу боис эксцесс бажарувчилик жиний қилмиш сифатида иштирокчилик доирасидан четга чиқадиган жиноят-ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, у иштирокчиликни ташкил этмайди [4, Б.6]. Демак, эксцесс бажарувчиликни жиноят содир этишда хатоликка йўл қўйганлик ҳолатидан фарқлаш зарур. Хатодан фарқли равишда эксцесс бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг жиний нияти билан қамраб олинмаган жиноятни онгли равишда англаган ҳолда содир этади.

Агар жиноят иштирокчилари бошқа иштирокчилар томонидан содир этилаётган, яъни уларнинг жиний ниятига кирмаган бошқа жиноят содир этаётганда ушбу иштирокчи билан у ерда бўлган иштирокчи ҳеч қандай қаршиликларсиз жиноятнинг ижтимоий хавфлилигини англаган ва уни кузатган ҳолда унга тўсқинлик қилмаса, жиноят иштирокчиларининг барчаси содир этилган умумий жиноятлар учун жавобгар бўлади [24, Б.4].

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, айти пайтда назария ва тергов ва суд амалиёти натижаларини таҳлил қилиб, эксцесс иштирокчиликда содир этилган жиноятларнинг ҳуқуқий баҳосида муаммоларни келтириб чиқараётган вазиятларни кўрсатган ҳолда, уларнинг ечими борасида қуйидаги ҳолатларни келтиришимиз мумкин:

1) бажарувчи томонидан бошқа иштирокчиларнинг жиний нияти билан қамраб олинмаган оғир ёки енгилроқ жавобгарликни назарда тутувчи жиноят содир этилган тақдирда, бажарувчи амалда содир этган жиноят бўйича бошқа иштирокчилар ўзларининг жиний нияти билан қамраб олинган жинояти учун жавобгар бўлади;

2) бажарувчи томонидан бошқа иштирокчилар билан содир этилиши келишилган ва тайёргарлик кўрилган жиноят эмас, балки бошқа жиноят содир этилганда бажарувчи амалда содир этган жиноят учун бошқалар эса ўзларининг жиний нияти билан қамраб олинган жиноятга тайёргарлик кўрганликда жавобгар бўлади;

3) бажарувчи томонидан бошқа иштирокчилар жиний нияти билан қамраб олинган жиноятдан ташқари яна бошқа жиноят содир этилганда, бажарувчи бошқа иштирокчиларнинг жиний нияти билан қамраб олинган жиноятлар билан бирга ўзи содир этган бошқа жинояти учун ҳамда қолган иштирокчилар эса фақат ўзларининг жиний нияти билан қамраб олинган жиноятлари учун жавобгар бўлади;

4) бажарувчи томонидан бошқа иштирокчилар билан содир этилиши келишилган жиноят ўрнига қасддан бошқа янги жиноят содир этилса, яъни бажарувчи иштирокчиларнинг умумий жиний нияти билан қамраб олинган жиноятдан воз кечиб, улар қасди билан қамраб олинмаган бошқа жиноят содир этган бўлса, бажарувчи амалда

содир этган жинояти учун бошқа иштирокчилар эса иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинган жиноятга тайёргарлик кўрганлик учун жавобгар бўлади;

5) бажарувчи томонидан бошқа иштирокчилар билан келишилган жиноий ниятини амалга оширишда муайян вазият сабаб бошқа жиноят таркибини ташкил этадиган жиноят содир этилганда (масалан, муайян шароит ўзгарганлиги сабаб фирибгарлик йўли билан олиниши керак бўлган мулк, ўғирлик йўли билан эгалланганда), бажарувчининг ҳаракати амалда содир этилган жиноят бўйича ва қолган иштирокчилар эса уларнинг жиноий нияти билан қамраб олинган жиноятга тайёргарлик қилиш учун жавобгар бўлади.

Яна шуни қайд этиш лозимки, бажарувчи томонидан иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган, бироқ эҳтиётсизлик оқибатида бошқа оқибат келиб чиққан вазиятда бажарувчининг қасди бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан мос келса-да, бироқ у эҳтиётсизликдан бошқа оқибатни келтириб чиқарган бўлса, бундай ҳолда эҳтиётсизлик оқибатида келиб чиққан жиноий оқибат учун кимлар жавобгар бўлиши ҳақидаги масала алоҳида эътиборни ўзига тортади. Масалан, бажарувчи бошқа иштирокчилар билан келишилган қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини содир этади, бироқ эҳтиётсизлик оқибатида жабрланувчининг ўлими юз беради.

Бундай ҳолатга айрим муаллифлар жиноят иштирокчиларининг барчаси келиб чиққан оқибатга нисбатан иштирокчиликда жавобгар бўлади [5, Б.180], деб таъкидлайди. Яъни жиноятнинг эҳтиётсизликдан келиб чиққан оқибати, жиноят иштирокчиларининг жиноий нияти билан қамраб олинмаган бўлса-да, бироқ улар бундай оқибат келиб чиқиши мумкинлигини тасаввур қила олиш имкониятига эга бўлишади [5, Б.90]. Бошқалар эса эҳтиётсизлик оқибатида зарар етказиш бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмайди ва у иштирокчилик доирасидан четда бўлади. Шу боис мазкур ҳолатда эксцесс иштирокчилик мавжуд бўлиб, эҳтиётсизлик оқибатида келиб чиққан оқибат учун фақат бажарувчи жавобгарликка тортилади [1, Б.7; 12, Б.28], деб изоҳлашади.

Бизнингча, юқоридаги ҳолатларнинг амалда бир хилда жорий этилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг Қарори қабул қилинса ҳамда унда иштирокчиликка оид масалалар билан бирга эксцесс иштирокчилик ҳолатига аниқлик киритилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Мазкур фикр сўровда қатнашган кўпчилик амалиёт ходимлари томонидан ҳам маъқулланган. Яъни, сўровда қатнашганларга «*Сиз Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Иштирокчиликда содир этилган жиноятларни квалификация қилиш»га доир махсус Қарори қабул қилиниши керак деб ҳисоблайсизми?»*, деб мурожаат қилинганда уларнинг 68 фоизи «ҳа» деб жавоб беришган.

Айни пайтда эксцесс иштирокчилик ҳолати жиноий қилмишнинг ҳуқуқий баҳосини ўзгартиришга олиб келиши, иштирокчиликни ташкил этмаслиги ва иштирокчилик институти доирасида кўриб чиқиладиган мустақил қоидалар мажмуи эканлиги ҳамда эксцесс иштирокчиликка оид нормалар Италия (116-м.), Россия Федерацияси (36-м.), Арманистон (40-м.), Озарбайжон (35-м.), Қозоғистон (30-м.), Тожикистон (38-м.), Туркменистон (36-м.) ва Молдова (48-м.) давлатлари жиноят Қонунида мустақил норма сифатида қайд қилинганлиги, шунингдек эксцесс иштирокчилик билан боғлиқ қоидаларни амалда қўллаш самарадорлигини ошириш мақсадида Жиноят кодексининг мустақил нормасида қуйидаги мазмунда баён этиш эксцесс иштирокчилик ҳолатларига ҳуқуқий баҳо бериш ҳамда унинг юридик моҳиятини тўғри тушунишга имкон беради:

30²-модда. Эксцесс иштирокчилик

Жиноят иштирокчиларининг жиноий нияти билан қамраб олинмаган жиноятни содир этиш эксцесс иштирокчилик деб топилади. Бошқа иштирокчиларнинг жиноий нияти билан қамраб олинмаган жиноят учун уни содир этган шахс жавобгар бўлади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Andrew Ashworth and Jeremy Horder. Principles of Criminal Law. Oxford, Oxford

University Press, 2013. – 510 p.

2. Аветисян С.С. Соучастие в преступлениях со специальным составом. Монография. – М., 2004. – 467 с.
3. Алексеев С.В. Проблемы уголовной ответственности за преступления, совершаемые в группе: Дис. ... канд. юрид. наук. – Тамбов, 2006. – 220 с.
4. Арутюнов А. Эксцесс исполнителя преступления, совершенного в соучастии // Уголовное право. – 2003. – № 1.
5. Ахраров Б.Ж. Бошқарув тартибига қарши мансабдорлик жиноятлари учун жавобгарлик муаммолари. Юрид. фан. д-ри дис. ... – Тошкент. 2008. – 290 б.
6. Дядькин Д.С. Совершенствование уголовно-правового института соучастия в преступлении: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 231 с.
7. Иванова Л.В. Признаки эксцесса исполнителя преступления // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – № 305.
8. Иванова Л.В. Уголовно-правовая характеристика эксцесса исполнителя преступления: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Тюмень 2009. – 24 с.
9. Карлов В.П. Формы соучастия: Дис. ... – Тольятти, 2004. – 197 с.
10. Козаченко И.Я., Курченко В.Н., Злоченко Я.М. Проблемы причины и причинной связи в институтах общей и особенной частей отечественного уголовного права: вопросы теории, оперативно-следственной и судебной практики. – СПб, Юридический центр Пресс, 2003. – 791 с.
11. Козлов А.П. Соучастие: уголовно-правовые проблемы: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Санкт-Петербург, 2003. – 42 с.
12. Комиссаров В., Дубровин И. Проблемы ответственности соисполнителей // Уголовное право. – 2003. – №1. – С. 25–28.
13. Корчагина А.Ю. Эксцесс исполнителя преступления: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – 196 с.
14. Мухамаджонов С.С. Жиноий жавобгарликни индивидуаллаштиришда иштирокчилик институтининг долзарб масаласи: Юрид. фан. номз. дис. ... автореф. – Тошкент. 2011. – 28 б.
15. Ниёзова С.С. Иштирокчилик тушунчаси, турлари, шакллари жавобгарлик масаласи. Ўқув қўлланма. – Тошкент. ТДЮИ нашриёти, 2003. – 51 б.
16. Otajonov A. A. Legal analysis of signs participation in the crime // Право и жизнь. – 2019. – № 1.
17. Otajonov A. Some opinions on the subjective signs of complicity in a crime // ProAcademy. – 2018. – Т. 1. – № 4.
18. Отажонов А. А. Уголовно-правовая характеристика подстрекательства по уголовному законодательству Республики Узбекистан // Вестник Московского университета МВД России. – 2015. – № 10. – С. 136-141.
19. Петрушенков А.Н. Преступления в сфере экономики, совершаемые организованными группами: Квалификация и ответственность: Дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2002. – 245 с.
20. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. I Том. Умумий қисм, Жиноят тўғрисида таълимот. Олий ўқув муассасалари учун дарслик. – Тошкент. «ILM ZIYO», 2010. – 400 б.
21. Рыжов Р.С. Уголовная ответственность соучастников преступления. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Рязань. – 2003. – 24 с.
22. Толстопятова Н.В. Эксцесс соучастников в уголовном праве: Дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2004. – 198 с.
23. Шеслер А.В. Криминологические и уголовно-правовые аспекты групповой преступности: Учебное пособие. – Тюмень, 2005. – 118 с.
24. Щепельков В. Ф. Эксцесс исполнителя или соучастие? // Криминалист. – 2009. – №1 (4).